

УДК 330.101.54

Лейфура М. В.

аспірант

Київського національного університету імені Т. Шевченка

ОСНОВНІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ДИНАМІКА В УКРАЇНІ

В статті розглянуто таке явище як тіньова економіка, представлено основні методики оцінки рівня мінізації економіки, особливості їх застосування, визначено їх переваги та недоліки, а також наведено аналіз динаміки тіньової економіки в Україні.

Ключові слова: тіньова економіка, методи оцінки, інтегральний показник

Постановка проблеми. Тіньова економіка за своєю природою явище багатогранне, що має об'єктивний характер і впливає на всі аспекти економічної діяльності. Це безумовно лише підкреслює необхідність дослідження і визначення рівня мінізації національної економіки, оскільки неврахування чи недооцінка обсягу тіньової економіки призводять до серйозних помилок у визначенні макроекономічних показників, економічних і фінансових пропорцій, до тактичних і стратегічних прорахунків при прийнятті управлінських рішень на державному рівні, а відтак впливає на реалізацію економічної політики в цілому.

В Україні сьогодні існує ситуація за якої масштаби тіньової економіки досягли значних розмірів. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі обсяг тіньової економіки в Україні становить 44%, а за різними міжнародними оцінками навіть досягає більшого рівня [5]. Тому необхідність оцінки масштабів тіньової економіки та її врахування в офіційній статистиці набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші серйозні наукові розробки проблем тінізації економіки були зроблені у 70-х роках ХХ століття. Значний внесок у їх дослідження належить таким відомим зарубіжним ученим, як: Г. Абадінські, Дж. Арвай, Д. Блейдс, П. Гутман, Б. Даллаго, Е. де Сото, Л. Ебергард, Р. Клітгаард, П. Мауро, С. Роз-Аккерман, С. Роттенберг, В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейге, Ф. Шнайдер та ін.

Дослідження даної проблематики знайшло своє відображення у наукових працях вітчизняних науковців, серед яких, зокрема: В. Базилевич, О. Барановський, В. Бородюк, А. Базиліук, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, П. Єщенко, Я. Жаліло, В. Засанський, Т. Ковальчук, І. Мазур, В. Мандибура, С. Огреба, О. Пасхавер, В. Попович, Т. Приходько, О. Турчинов, Т. Тищук, А. Чухно та ін.

Однак, складність питань ефективності методики оцінки рівня тіньової економіки в Україні та недостатність їх відображення у наукових публікаціях зумовлює потребу в подальшому поглибленні досліджень у даному напрямку.

З огляду на це, метою дослідження є аналіз існуючих методичних підходів до оцінки рівня тіньової економіки та її динаміки в Україні з урахуванням вітчизняної практики, визначення їх переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можливості оцінки масштабів тіньової економіки досить обмежені в силу самого характеру цього явища, що припускає приховування від обліку, контролю та реєстрації. Основні методи можна поділити на дві основні групи: 1) методи, що застосовуються на мікрорівні (рис. 1) статистичні методи, що застосовуються на макрорівні (рис. 2).

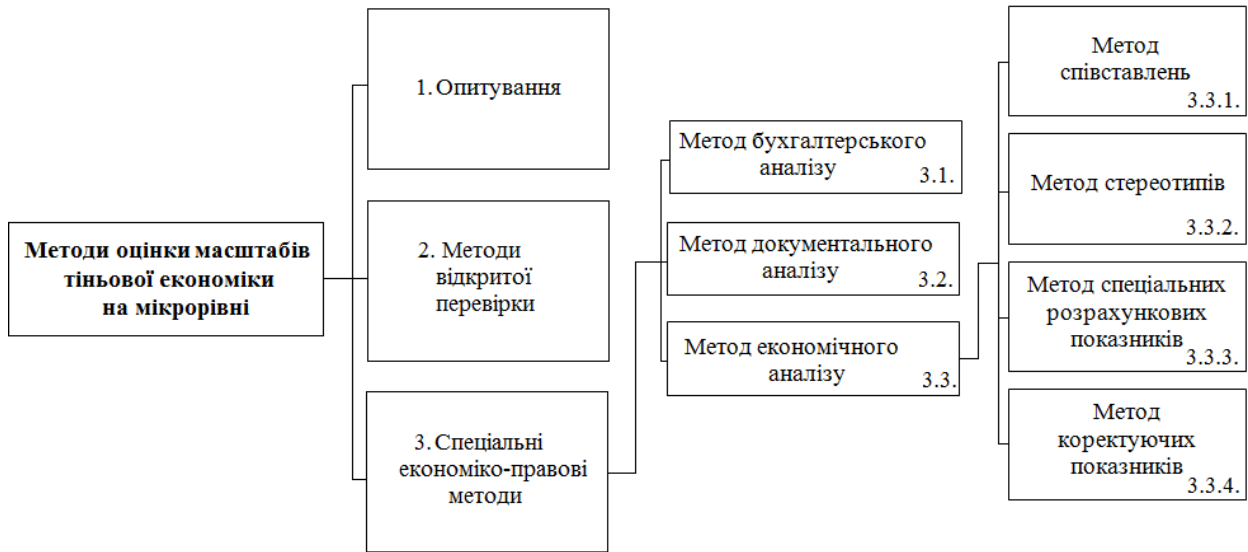

Рис. 1. Методи оцінки масштабів тіньової економіки на мікрорівні*

*Джерело: розроблено автором на основі [3].

До методів оцінки тіньової економіки на мікрорівні належать наступні методи:

1) Опитування населення, експертів та вибірккові обстеження суб'єктів економічної діяльності (припускається, що частина респондентів є активними чи пасивними учасниками тіньової діяльності). На основі отриманих даних робиться оцінка тіньової складової сектора або регіону країни;

2) Застосування методів відкритої перевірки знаходиться в компетенції спеціально створених контролюючих органів. Ними виявляються і припиняються порушення валютного, митного, банківського, податкового і антимонопольного законодавства. За допомогою цього методу з усіх перевірених платників податків виявляється кількість порушників, що приховують частину отриманих доходів.

Результати, отримані при використанні методів відкритої перевірки, можуть згодом використовуватися в обліково-статистичних цілях.

3) Спеціальні методи економіко-правового аналізу. З цих методів можна виділити три види:

3.1. Метод бухгалтерського аналізу передбачає дослідження бухгалтерського обліку для виявлення облікових невідповідностей та відхилень;

3.2. Метод документального аналізу досліджує бухгалтерські документи на наявність невідповідностей у зовнішньому оформленні та змісті облікових документів;

3.3. Метод економічного аналізу дозволяє виявити причини відхилення від нормальної економічної діяльності.

Існують наступні різновиди методу економічного аналізу, які використовуються для виявлення економічних злочинів:

3.3.1. Метод співставлень включає в себе відбір показників, що характеризують ті чи інші сторони економічної діяльності, побудову блоків пов'язаних показників за декілька звітних періодів, побудову графіків динамічних рядів та виявлення суперечностей під час їх аналізу;

3.3.2. Метод стереотипів, заснований на виявленні алогічних зв'язків, які отримали відображення в економічних показниках. Аналогічний зв'язок в економічних показниках, до певної міри відображає особливості певного способу вчинення злочину, позначається терміном "стереотип";

3.3.3. Метод спеціальних розрахункових показників - даний метод ґрунтується на таких передумовах: по-перше, існує можливість виділення такого показника, який обов'язково змінюється під впливом події злочину, а по-друге, існує можливість розрахувати значення цього показника для умов нормально працюючого підприємства;

3.3.4. Метод коригуючих показників полягає в зіставленні економічних показників з факторами зовнішнього середовища, в якому функціонує дане підприємство.

Основна проблема даних методів пов'язана з тим, що отримана інформація дає лише змогу оцінити рівень тіньової економіки на конкретних підприємствах чи регіонах. Проте складність полягає у неможливості оцінити

динаміку тіньової економіки без регулярних перевірок, що здійснити досить складно.

До методів оцінки тіньової економіки на макrorівні належать наступні:

1) Метод специфічних індикаторів, пов'язаний з використанням будь-якого одного показника, що відображає рівень економічної діяльності, отриманого прямим або непрямим способом. У рамках методу специфічних індикаторів виділяють прямі і непрямі методи. Прямі методи або мікрометоди застосування інформації спеціальних опитувань, перевірок та їх аналізу для виявлення розбіжностей між доходами та витратами окремих груп платників податків. Непрямі методи або макрометоди побудовані переважно на інформації офіційної статистики, даних фінансових і податкових органів. Вони широко застосовуються при неможливості безпосередньої прямої фіксації досліджуваних параметрів. В цій групі існують наступні методи:

1.1. Метод розбіжностей, оснований на порівнянні двох або більше джерел даних або статистичних документів. Прикладом використання даного методу є порівняння доходів, виміряних різними способами; порівняння доходів і витрат; метод товарних потоків, альтернативні оцінки макроекономічних показників.

1.2. Порівняння доходів і витрат дозволяє прямо зіставити всі доходи домашніх господарств з усіма витратами, включаючи витрати на нагромадження основного капіталу, запасів, цінностей, готівки, валюти, депозитів та цінних паперів.

1.3. Альтернативні оцінки макроекономічних показників – дана група методів базується на використанні непрямих даних для розрахунку реального обсягу ВВП з подальшим визначенням величини тіньового сектора шляхом порівняння скоригованого показника з даними офіційної статистики.

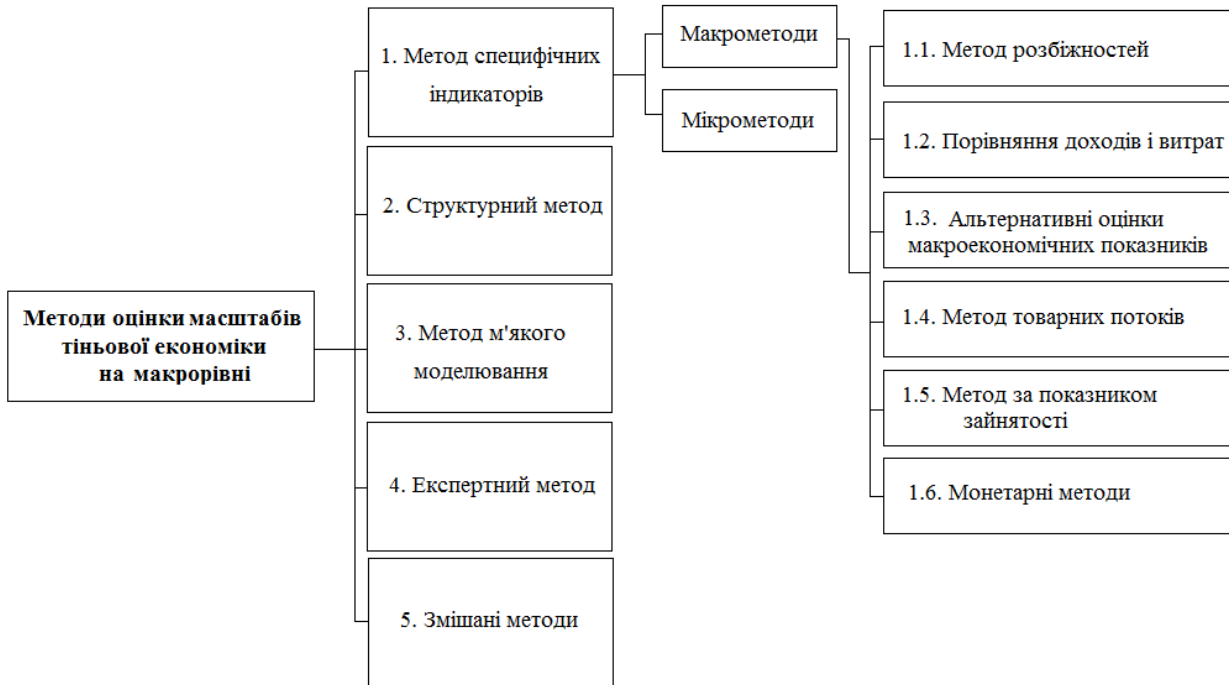

Рис. 2. Методи оцінки масштабів тіньової економіки на макрорівні*

*Джерело: розроблено автором на основі [3].

1.4. Метод товарних потоків аналізує рух вартості від виробництва до їх використання та полягає в побудові специфічної балансової моделі і виявленні слабких місць в наявній інформаційній базі.

1.5. Метод за показником зайнятості або ще відомий як італійський метод. Первинні дані отримуються в результаті спеціально організованого аналізу підприємств, в ході якого отримується інформація щодо кількості годин, відпрацьованих працівниками в тій чи іншій галузі. Потім відбувається співставлення між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнем зайнятості.

1.6. В основі монетарних групи методів лежать наступні припущення: в основному використовуються готівка; швидкість обігу грошей приблизно однакова в тіньовій та офіційній економіці; в легальному секторі економіки протягом певного часу співвідношення між готівкою у населення із загальною кількістю депозитів в банках залишається незмінним; існував період, коли

тіньової економіки не існувало або її частка була надзвичайно малою. Існує багато варіантів, де використовуються дані припущення: економетричні методи, метод Гутмана, метод Фейга та інші.

2) Структурний метод заснований на використанні інформації про розміри тіньової економіки в різних галузях виробництва.

3) Метод м'якого моделювання пов'язаний з виділенням сукупності факторів, що визначають тіньову економіку і спрямований на розрахунок її відносних обсягів.

4) Експертний метод базується на експертних оцінках такого явища як тіньова економіка.

5) Змішані методи використовують метод прихованих змінних (тіньова економіка розглядається в якості прихованої змінної) та комплекс різних методів при оцінці різних сфер тіньової економічної діяльності.

Загалом, як показує практика, мікрометоди зазвичай дають занижену оцінку тіньової економіки, а макрометоди – методи прихованих змінних, м'якого моделювання, структурний метод – завищену.

В Україні існують дві офіційні методики оцінки рівня тіньової економіки: методика Державної статистичної служби України та методика Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Держкомстат України розробив та використовує методику визначення обсягів тіньової економіки в рамках Програми розвитку системи національних рахунків [4].

Міністерство економічного розвитку і торгівлі здійснює оцінку відповідно до методики розрахунку рівня тіньової економіки, затвердженої наказом Міністерства економіки "Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки" від 18.02.2009 р. №123. Дана методика розрахунку рівня тіньової економіки здійснюється за такими методами

оцінювання, як: «витрати населення – роздрібний товарооборот», монетарний, фінансовий, а також інтегральний метод.

Розглянемо кожний з названих методів оцінки тіньової економіки:

1) Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» полягає у виявленні перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання. Цей метод є прямим.

2) Електричний метод полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. Існує наступне припущення - приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо відбувається перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тішовій економіці (Непрямий метод).

3) Монетарний метод полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у аналізованому періоді (Непрямий метод).

4) Фінансовий метод полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств в країні в цілому або у виді економічної діяльності (Непрямий метод).

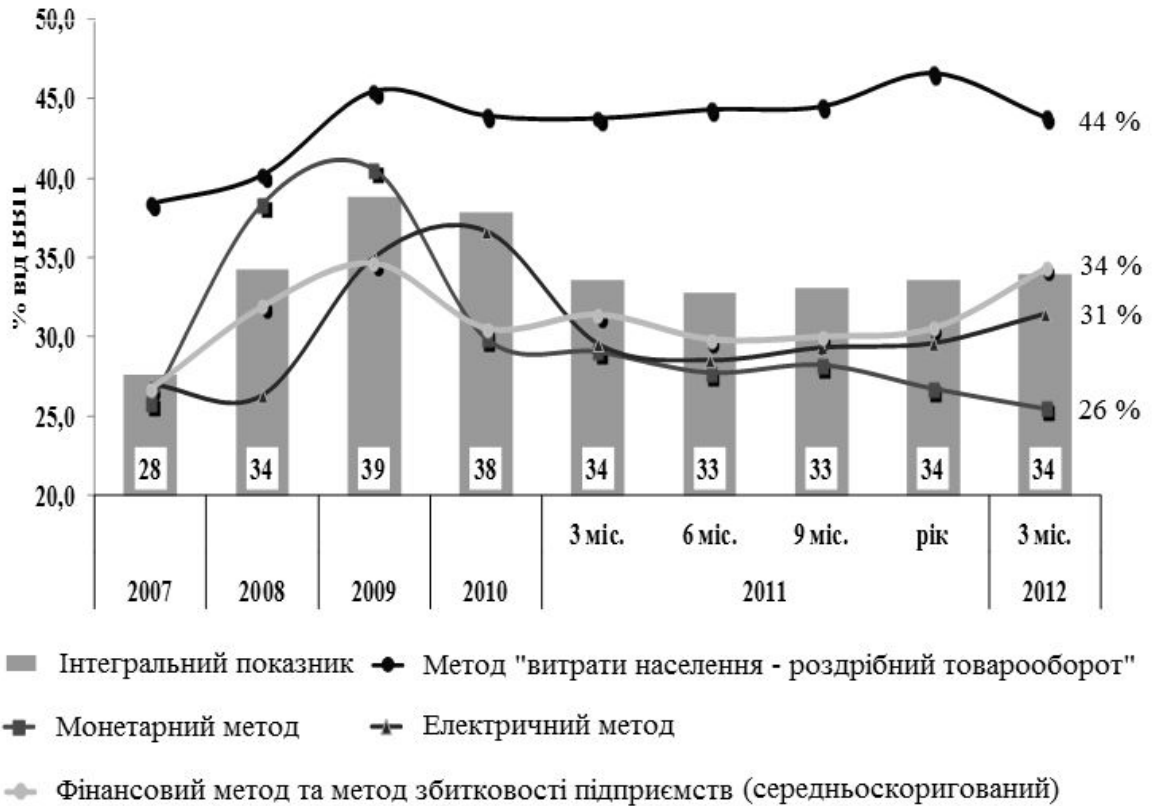

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП*

*Джерело: розрахунки Міністерства економічного розвитку і торгівлі [5].

Розглянемо динаміку рівня тіньової економіки за даними методами в період з 2007 року по I квартал 2012 року. Лише один із чотирьох показників продемонстрував детінізацію економіки, згідно монетарного методу розрахунку рівень тіньової економіки у I кварталі 2012 року склав 26% від рівня офіційного ВВП, що на 1% нижче, ніж у аналогічному періоді 2011 року. Це пов'язане із більш повільним ростом обсягів готівки поза депозитними установами. Загалом рівень тіньової економіки в Україні коливається від 26% до 44%, дану дисперсію можна пояснити тим, що кожен метод розрахунку охоплює певну сферу національної економіки.

Також важливим є те, що найнижчий рівень тінізації продемонстрували ті методи (монетарний 26% та електричний метод 31%), де врахування ринку

послуг є найменшим. Лише тільки за офіційною статистикою у 2011 році надходження від торгівлі послугами становили 13,8 млрд. дол., загалом експорт та імпорт послуг склав 20 млрд. дол. [6]. Наразі з активним переходом до постіндустріального суспільства сфера послуг активно розвивається, ІТ-технологій та інтернет комерція, що в подальшому неодмінно займе ключову роль. А тому якісне врахування всіх процесів в цій сфері надасть можливість більш точної оцінки рівня тінізації в країні.

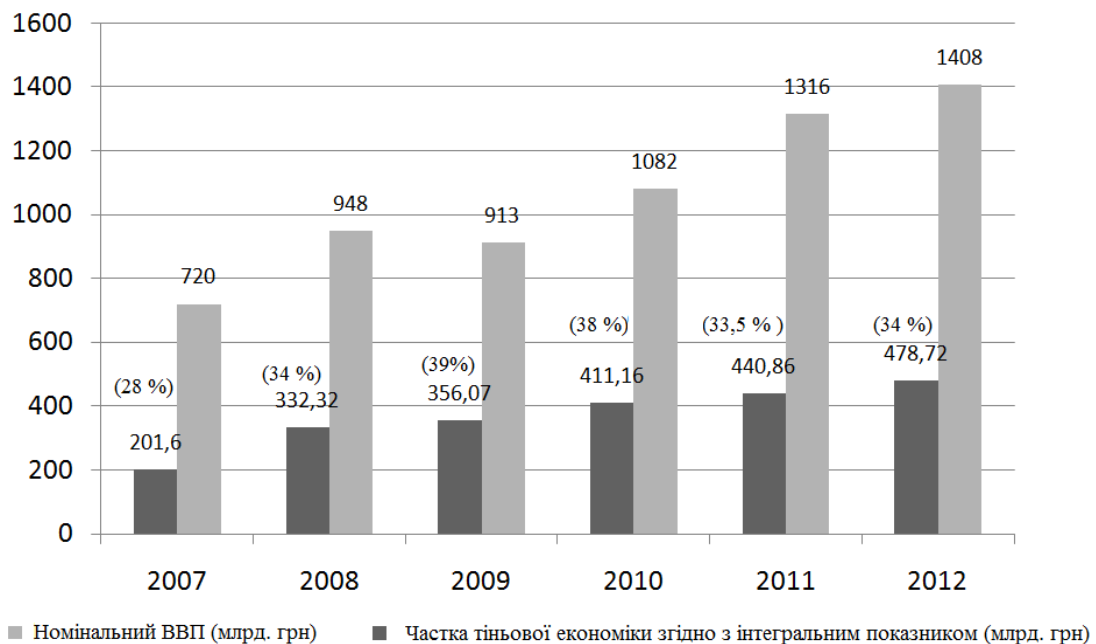

Рис. 4. Динаміка рівня ВВП України та рівня тіньової економіки за інтегральним показником, в млрд. грн.

*Джерело: розраховано автором на основі [5], [6].

Враховуючи дану розбіжність, сам інтегральний показник рівня тіньової економіки (здійснюється шляхом зведення всіх попередніх оцінок) може служити комплексним індикатором такого явища, як тіньова економіка. В I кварталі 2012 року цей показник склав 34% (рис. 3).

Слід також зазначити, що не існує прямого зв'язку між рівнем тінізації та рівнем валового внутрішнього продукту. Проаналізувавши динаміку ВВП та тіньової економіки за інтегральним показником в період з 2007 по 2012 роки,

отримані дані продемонстрували різну тенденцію розвитку цих показників. В період з 2008 по 2009 роки при падінні рівня ВВП в країні, підчас кризи, відбулось як номінальне, так і відносне збільшення рівня тінізації. А, починаючи з 2010 року, хоча в номінальних показниках тіньової економіки і ВВП відбулось стале зростання, частка тіньової економіки у ВВП зменшувалась (рис. 4).

Таким чином підводячи підсумки, слід зазначити, що, незважаючи на велику кількість різних методів дослідження економічної діяльності в тіньовому секторі економіки, не можна говорити про високу вірогідність показників, оскільки практично всі загальні оцінки масштабів тіньових процесів носять досить умовний характер.

На сьогодні обсяги тіньової економіки в Україні навіть за офіційними підрахунками надзвичайно великі. Тому пріоритетного значення набувають процеси детінізації національної економіки та створення інституційного середовища, в якому було би не вигідно надалі знаходитись в тіньовому секторі.

Список використаної літератури

1. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика [Текст]: [монографія] / Мазур І. – К.: ВПЦ „Київський університет”. – 2006. – 239 с.
2. Огреба С. В. Статистичне оцінювання масштабів тіньової економіки України / С. В. Огреба // Прикладна статистика: проблеми теорії та практики. Зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 6. – С. 353–359.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
4. Офіційний сайт міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua.
5. Теневая экономика и экономическая преступность: Электрон. Учеб / А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров, Н. С. Бекряшева, И. В. Леонов; Омск. гос.

ун-т // ОГУ. Центр Інтернет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/contents.htm>. 1

6. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т. А. Тишук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.

ЛЕЙФУРА Н. В. ОСНОВНЫЕ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ДИНАМИКА В УКРАИНЕ

В статье рассмотрено такое явление как теневая экономика, представлены основные методики оценки уровня тенизации экономики, особенности их применения, определены их преимущества и недостатки, а также приведен анализ динамики теневой экономики в Украине.

Ключевые слова: теневая экономика, методы оценки, интегральный показатель.

LEIFURA M. V. ESSENTIAL METHODS OF SHADOW ECONOMY ESTIMATION AND ITS DYNAMICS IN UKRAINE

The paper examines the shadow economy phenomenon, presents essential methods of shadow economy estimation along with peculiarities of their utilization, determines pros and cons of these methods and also provides an analysis of shadow economy in Ukraine.

Keywords: shadow economy, evaluation methods, integral index.